

شناسایی صفات مؤثر بر عملکرد ژنوتیپ‌های لوبیا با استفاده از روش‌های آماری چند متغیره

علی اصغر قنبری^۱، حمید مظفری^۲ و حسین حسن پور درویشی^۳

۱- گروه زراعت، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

۲- گروه زراعت، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران (نویسنده مسوول: mozafarihamid@yahoo.com)

۳- گروه علوم و مهندسی آب، واحد شهر قدس، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

تاریخ پذیرش: ۹۵/۱/۲۱

تاریخ دریافت: ۹۴/۱۰/۷

چکیده

به منظور بررسی صفات کمی و کیفی ۱۳۸ ژنوتیپ لوبیا، آزمایشی با چهار شاهد (صدری، کوشا، KS21676 و KS21682) و به صورت آگمنت اجرا شد. مهم‌ترین صفات رویشی، زراعی و عملکرد و اجزای عملکرد بررسی شد. بررسی پارامترهای آماری شامل دامنه، کمترین، بیشترین، میانگین، انحراف معیار و واریانس نشان داد که صفت تعداد دانه در بوته بیشترین تغییرات فنوتیپی را داشت و پس از آن صفت ارتفاع بوته قرار گرفت. ژنوتیپ‌ها از نظر کلیه مراحل رشدی، عملکرد و اجزای عملکرد تفاوت‌های زیادی نشان دادند. نتایج تجزیه همبستگی نشان داد که صفات تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول، ارتفاع بوته و بازاریسندی دانه در سطح احتمال پنج درصد و تیپ بوته و تعداد دانه در غلاف در سطح احتمال یک درصد با عملکرد دانه همبستگی معنی‌دار داشتند. در تجزیه رگرسیون گام به گام، بهترین تیپ صفات تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز از کاشت تا ظهور سه برگچه اول و بازاریسندی دانه وارد مدل شدند. با توجه به اثرات مستقیم موجود، می‌توان صفات تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول و بازاریسندی دانه را جهت برنامه‌های اصلاحی پیشنهاد داد. به طور کلی، طبق نتایج تجزیه علیت می‌توان عنوان کرد صفات تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف و دوره پرشدن دانه مؤثرترین عوامل مستقیم تغییرات عملکرد دانه می‌باشند. نتایج تجزیه به عامل‌ها به روش تجزیه به مؤلفه‌های اصلی، صفات را به هفت عامل اصلی تقسیم کرد که بیش از ۷۶ درصد تغییرات کل داده‌ها را توجیه کردند. با توجه به نتایج، می‌توان از تنوع موجود در برنامه‌های اصلاحی لوبیا بهره‌برداری کرد و برای افزایش عملکرد از صفاتی مانند تعداد دانه در غلاف و دوره پرشدن دانه استفاده کرد.

واژه‌های کلیدی: تجزیه عامل‌ها، تجزیه علیت، تیپ بوته، دوره پرشدن دانه، لوبیا

مقدمه

برتر را برای اصلاح عملکرد به دست آورد (۲۰، ۲۴، ۳۱). اهمیت تعیین ویژگی‌های لوبیا، به دلیل شناسایی و آگاهی از صفات مربوط به بهبود ژنتیکی و حفاظت ژرمپلاسماست. علاوه بر این، اطلاعات بدست آمده از تعیین ویژگی‌های ژرمپلاسما موجب بهبود و سازمان‌دهی برنامه‌های اصلاحی می‌شود (۱۲). در مطالعات متعدد از جمله آزمایش Chiorato و همکاران (۱۳)، از صفات بوتانیکی جهت استفاده در برنامه‌های اصلاحی لوبیا و ایجاد تنوع ژنتیکی بهره‌برداری شده است. طبق نظر کراس و همکاران (۲۵)، تعیین تفاوت‌های ژنتیکی میان ژنوتیپ‌ها از نظر صفات کمی و کیفی، امکان انتخاب والدین مناسب برای به‌دست آوردن اثر هتروزیستی و افزایش احتمال شناسایی ژنوتیپ‌های برتر در نسل‌های در حال تفکیک را میسر می‌سازد. در صربستان، ژرم پلاسما لوبیا از نظر صفات کمی و کیفی شامل رنگ و شکل دانه و ۱۳ صفت کمی از جمله ارتفاع بوته، پنج جزء عملکرد و پنج ویژگی شیمیایی دانه ارزیابی شد. از روش‌های آماری چند متغیره برای بررسی و تفکیک تفاوت بین ژنوتیپ‌ها استفاده شد. صفات مؤثر در تغییرات داده‌ها، ارتفاع بوته، تعداد غلاف در بوته، تعداد دانه در بوته، درصد پروتئین دانه و شکل دانه بودند (۴۰). در هند، ۲۲۵ ژنوتیپ لوبیا به صورت آزمایش آگمنت برای ارزیابی صفات زراعی و مورفولوژیکی مانند عملکرد بالا، بازاریسندی دانه (شکل و رنگ دانه)، زودرسی و

ارقام و توده‌های لوبیا (*Phaseolus spp.*) از قدیمی‌ترین گیاهان زراعی هستند که از سطح دریا تا ۳۰۰۰ متر بالاتر از آن کشت می‌شوند. در ایران کشت سه نوع رنگی لوبیا (*Phaseolus vulgaris* L.) یعنی سفید، قرمز و چیتی بیشتر رایج است (۲۱). لوبیا گونه‌ای پلی‌مورفیک است که تنوع زیادی از نظر عادت رشدی (محدود و یا نامحدود)، ویژگی‌های رویشی، رنگ گل، اندازه، شکل و رنگ غلاف‌ها و بذور دارد (۱۹). بنابراین تنوع بالای ژنتیکی باعث ایجاد تنوع فنوتیپی بالا در بین گونه‌های آن شده است (۲۲، ۲۹). در لوبیا، طبقه بندی ژنوتیپ‌ها، از نظر عادت رشدی، با عنوان تیپ بوته مطرح شده و براساس محل قرار گرفتن گل و استحکام ساقه، چهار تیپ (ایستاده و رشد محدود، ایستاده و رشد نامحدود، رونده و رشد نامحدود، بالارونده و رشد نامحدود) وجود دارد (۳۹). عملکرد صفت پیچیده‌ای است که تحت تأثیر عوامل زیادی قرار دارد و معمولاً به علت پائین بودن وراثت پذیری آن، انتخاب مستقیم برای عملکرد چندان مؤثر نیست و لذا برای اصلاح عملکرد بهتر است از انتخاب غیرمستقیم استفاده شود. با استفاده از بعضی روش‌های آماری می‌توان سهم نسبی هر یک از اجزاء تشکیل‌دهنده عملکرد را در مقدار عملکرد به دست آورد. با استفاده از این روش‌ها می‌توان اطلاعات لازم برای انتخاب غیرمستقیم صفات از ژنوتیپ‌های

تجزیه آماری

برای تعیین یک‌نواختی زمین آزمایشی، ابتدا تجزیه واریانس بر روی شاهد‌ها انجام شد. عدم معنی‌داری بلوک‌ها به منزله یک‌نواختی آزمایش بود. همبستگی ساده بین صفات، تجزیه رگرسیون گام‌به‌گام، تجزیه علیت و تجزیه عامل‌ها بر مبنای تجزیه به مؤلفه‌های اصلی انجام شد. نرم‌افزار Excel برای ثبت داده‌ها، نرم‌افزار SAS 9.1 برای تجزیه واریانس نتایج شاهد‌های آزمایش و همبستگی بین صفات و نرم‌افزار SPSS 16 برای تجزیه رگرسیون گام‌به‌گام و تجزیه عامل‌ها استفاده شد.

نتایج و بحث

نتایج تجزیه واریانس برای شاهد‌ها نشان داد که بین بلوک‌های آزمایش از نظر صفات مورد بررسی اختلاف معنی‌دار وجود نداشت و نیازی به تصحیح بلوک‌ها نبود. محاسبه پارامترهای آماری شامل میانگین، بیشترین، کمترین، انحراف استاندارد و ضریب تغییرات فنوتیپی (واریانس) برای صفات مورد بررسی (جدول ۱) نشان داد که ژنوتیپ‌های مورد مطالعه از تنوع بسیار زیادی برخوردار بودند و این تنوع وسیع می‌تواند به‌عنوان ذخیره ژنتیکی غنی، به‌نژادگران را در اصلاح ارقام لوبیا کمک کند. از تعداد ۱۳۸ ژنوتیپ بررسی‌شده، تعداد ۸۱ ژنوتیپ لوبیا چیتی، ۵۵ ژنوتیپ لوبیا قرمز، یک ژنوتیپ لوبیا صورتی و یک ژنوتیپ لوبیا پینتو بود.

بررسی صفات از نظر پارامترهای آماری

ارتفاع بوته: این صفت پس از تعداد دانه در بوته بیشترین واریانس را نشان داد (جدول ۱). ارتفاع بوته با تعداد گره‌های ساقه در ارتباط است و گیاهی که تعداد گره زیادی در ساقه اصلی دارد (اغلب ارتفاع بیشتر باعث افزایش تعداد گره می‌شود)، از شاخه، برگ و اندام‌های رویشی بیشتری برخوردار بوده و میزان فتوسنتز بالاتری خواهد داشت (۵). از طرفی، تقلیل ارتفاع گیاه، کارایی نفوذ نور را تقلیل می‌دهد (۳۹). طبق اظهار نظر امینی و همکاران (۵) رقمی که ارتفاع بیشتری دارد، شاخه، برگ و اندام‌های رویشی زیادتری داشته و در نتیجه از میزان فتوسنتز بالاتری برخوردار است. در مقابل، Austin (۸) معتقد است که ارتفاع کمتر بوته‌ها باعث افزایش عرضه مواد غذایی به دانه‌های جوان می‌شود که نتیجه آن افزایش شاخص برداشت و مقاومت بهتر در برابر شرایط دشوار است.

تعداد شاخه فرعی: تعداد شاخه فرعی تشکیل شده در ژنوتیپ‌ها بین ۳ تا ۱۰/۶ شاخه بود (جدول ۱). بیشترین فراوانی ژنوتیپ‌ها از نظر این صفت در محدوده ۳-۶ بود. شاخه‌های فرعی هر بوته حامل غلاف‌های تشکیل شده در گیاه می‌باشند. به اعتقاد Nunez Barrios و همکاران (۲۸) محدودیت رشد رویشی شاخه‌های فرعی ممکن است رابطه مبدأ-مقصد بین برگ‌ها و غلاف‌ها را کاهش دهد. همبستگی مناسبی بین رشد شاخه فرعی و عملکرد نهایی مشاهده شده است (۱۱). این امر نشان می‌دهد که تعداد شاخه فرعی صفت مهمی است و توسط به‌نژادگران جهت دستیابی به عملکرد بیشتر در ارقام رشد محدود لوبیا بکار می‌رود.

مورفولوژیکی و زراعی بررسی شدند و تنوع بسیار بالایی از نظر عملکرد، تعداد غلاف در بوته، وزن صد دانه و تعداد دانه در غلاف در بین ژنوتیپ‌ها مشاهده شد. اما دوره رشد (زمان تا رسیدگی) ژنوتیپ‌ها تفاوت معنی‌دار نداشت (۹). این محققین اظهار داشتند که از این تنوع می‌توان در برنامه‌های اصلاحی استفاده کرد و یا به‌طور مستقیم و پس از ارزیابی در مکان‌های آزمایشی مختلف می‌توان رقم مناسب برای هر منطقه معرفی کرد. در یونان، ۱۶ رقم محلی و خارجی لوبیا از نظر صفات مختلف بررسی شد و تفاوت معنی‌دار بین ژنوتیپ‌ها از نظر صفات تعداد غلاف و دانه در بوته، وزن دانه، رنگ و شکل دانه، میزان پروتئین و چربی دانه، عادت رشد و عملکرد مشاهده شد (۲۶). در برزیل نیز ۱۶ رقم لوبیا براساس صفت مورفولوژیکی بررسی و بین آنها تنوع قابل ملاحظه‌ای مشاهده شد (۱۵). در پژوهشی دیگر، خصوصیات مورفولوژیکی و زراعی ۸۹ ژنوتیپ لوبیا در قالب طرح آگمنت مورد ارزیابی قرار گرفت و روابط بین صفات مختلف با استفاده از روش‌های آماری چند متغیره تجزیه و تحلیل شد. نتایج نشان داد که بیشترین میزان ضریب تغییرات فنوتیپی مربوط به ارتفاع بوته در زمان گلدهی و عملکرد اقتصادی بود. تجزیه رگرسیون چندگانه به روش گام‌به‌گام نشان داد که صفات تعداد غلاف در بوته، وزن صد دانه، تعداد دانه در غلاف و تعداد گل بیشترین عوامل مؤثر در عملکرد بودند. تجزیه به عامل‌ها منجر به شناسایی چهار عامل شد که ۷۸/۵ درصد از کل تغییرات را توجیه نمودند (۲۳). آزمایش حاضر به‌منظور شناسایی صفات مؤثر بر عملکرد محصول در ژنوتیپ‌های مختلف لوبیا برای بهره‌برداری در برنامه‌های اصلاحی آن و تعیین روابط بین صفات انجام شد.

مواد و روش‌ها

تعداد ۱۳۸ ژنوتیپ لوبیا در قالب طرح آگمنت از نظر ویژگی‌های مورفولوژیکی، زراعی و فنولوژیکی و از طریق یادداشت برداری و اندازه‌گیری این ویژگی‌ها، در بهار و تابستان ۹۳-۱۳۹۲ در مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر کرج مورد ارزیابی قرار گرفت. ژنوتیپ‌ها در هشت بلوک کشت شدند. در هر بلوک، ۲۰ ژنوتیپ به‌همراه چهار رقم و لاین لوبیا (صدری، کوشا، KS21676 و KS21682) به عنوان شاهد کاشته شدند. به‌دلیل کمبود بذر، هر ژنوتیپ در یک خط دو متری به فاصله ۶۰ سانتی‌متر و فاصله بوته‌ها روی خطوط ۵ سانتی‌متری کاشته شدند. آبیاری به روش قطره‌ای و با استفاده از نوارهای تیپ انجام شد.

صفات مورد بررسی

صفات زراعی و مورفولوژیکی مانند ارتفاع بوته، تعداد شاخه فرعی و تیپ بوته و مراحل فنولوژیکی شامل دو فاز رویشی (روز تا سبز شدن V1، روز تا ظهور برگ‌های اولیه V2، روز تا ظهور سه برگچه اول V3، روز تا ظهور سه برگچه سوم V4) و زایشی (روز تا آغاز گلدهی R5، روز تا گلدهی R6، روز تا تشکیل غلاف R7، روز تا پرشدن دانه R8، روز تا رسیدن دانه R9)، عملکرد، اجزای عملکرد و بازارپسندی دانه بررسی شدند.

اجزای عملکرد آنها نیز باشد. در مطالعات دیگر نیز تفاوت‌های ژنوتیپی در عملکرد دانه لوبیا گزارش شده است (۳۸،۱). میزان عملکرد دانه ژنوتیپ‌ها بین ۳۶-۵ گرم در هر بوته متغیر بود (جدول ۱).

بازارپسندی دانه: بازارپسندی دانه که صفت بسیار مهمی در لوبیا تلقی می‌شود، نوسان زیادی در ژنوتیپ‌های مورد بررسی نشان نداد (جدول ۱). این صفت براساس کیفیت ظاهری بذر (شکل بذر، اندازه بذر، رنگ زمینه بذر و خطوط روی آن و شفافیت بذر) از ۱ (عالی) تا ۵ (فاقد بازارپسندی) نمره‌دهی شد. به بیشترین بازارپسندی عدد ۱ و به کمترین آن عدد ۵ تعلق گرفت. بیشتر ژنوتیپ‌ها دارای بازارپسندی ۲ (خوب) بودند.

همبستگی بین صفات

نتایج تجزیه همبستگی صفات نشان داد که پنج صفت (تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول، ارتفاع بوته و بازارپسندی دانه در سطح احتمال پنج درصد و تیپ بوته و تعداد دانه در غلاف در سطح احتمال یک درصد) با عملکرد دانه همبستگی معنی‌دار داشتند. در بین مراحل فنولوژیکی، تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول همبستگی منفی و معنی‌دار در سطح احتمال پنج درصد با عملکرد نشان داد. عملکرد بوته با ارتفاع بوته و تیپ بوته نیز دارای همبستگی منفی و معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد بود (جدول ۲). نتایج تجزیه رگرسیون گام به‌گام در جدول ۳ آورده شده است. اولین صفتی که وارد مدل شد، تیپ بوته بود که بیش از ۱۰ درصد تغییرات عملکرد را توجیه نمود. پس از آن صفات تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز از کاشت تا ظهور سه برگچه اول و بازارپسندی دانه وارد مدل شدند. با توجه به ضریب تبیین تصحیح‌شده این پنج صفت در مجموع بیش از ۲۲ درصد تغییرات عملکرد را توجیه کردند. در این رابطه، نقش صفات لوبیا در تغییرات عملکرد با استفاده از تجزیه رگرسیون در مطالعات متعدد بررسی شده و نتایج متفاوتی نیز گزارش شده است. در بررسی صفاپور و همکاران (۳۴)، نتایج تجزیه رگرسیون گام‌به‌گام نشان داد که صفات تعداد روز تا پرشدن غلاف، تعداد روز تا رسیدگی دانه، طول بلندترین غلاف، تعداد دانه در بوته، وزن صد دانه و طول ریشه اصلی بیشترین تأثیر

تیپ بوته: بیشترین تعداد ژنوتیپ‌ها دارای تیپ بوته ۱ بودند. این تیپ شامل ژنوتیپ‌های با فرم بوته ایستاده و رشد محدود است. این وضعیت بوته برای برداشت مکانیزه مناسب بوده و یکی از اهداف اصلاحی لوبیا در ایران و جهان است. تیپ‌های ۲ و ۳ به‌ترتیب شامل ژنوتیپ‌های با فرم بوته ایستاده - رشد نامحدود و رونده - رشد نامحدود هستند.

مراحل رشد و نمو (فنولوژی): ژنوتیپ‌ها از نظر کلیه مراحل و دوره پرشدن دانه تفاوت زیادی نشان دادند (جدول ۱). انطباق فنولوژی لوبیا با شرایط محیطی در بهبود سازگاری آن معیار مهمی شناخته شده است (۳۳،۲). ارقامی که تنظیم فنولوژیکی مناسب‌تری دارند، عملکرد دانه بیشتری خواهند داشت (۳). در لوبیا، دو وضعیت در انتخاب جهت عملکرد بالا مورد نظر بوده است: برخی ارقام با دوره رشد رویشی طولانی‌تر که باعث تجمع بیشتر بیوماس می‌شود و برخی دیگر با دوره‌های رشد رویشی کوتاه‌تر که نتیجه آن تسهیم مؤثرتر بیوماس و افزایش شاخص برداشت است (۳۸). طول دوره پرشدن دانه که صفت مهمی محسوب می‌شود، در ژنوتیپ‌های مورد بررسی تفاوت زیادی نشان داد. دوره پرشدن دانه در بیشتر ژنوتیپ‌ها بین ۳۷-۳۳ روز بود. این صفت نقش اساسی در تشکیل و افزایش وزن دانه دارد (۱۸)، بنابراین ژنوتیپ‌هایی که مدت پرشدن دانه در آنها طولانی‌تر است، وزن دانه و عملکرد بیشتری دارند.

عملکرد و اجزای عملکرد: عملکرد به‌طور عمده حاصل اجزای مختلفی است که می‌توان به تعداد بوته‌ها در واحد سطح، میزان تولید ماده خشک، تعداد دانه و اندازه دانه (حاصل سرعت پرشدن و دوره پرشدن دانه) اشاره کرد (۳۰). در لوبیا، اجزای عملکرد شامل تعداد غلاف در بوته، تعداد دانه در غلاف و وزن صد دانه است. تفاوت تعداد غلاف در بوته در ژنوتیپ‌ها زیاد (۴۸-۶ غلاف در بوته) بود. تعداد دانه در غلاف کمترین تغییرات (۶۲/۰) را در بین اجزای عملکرد نشان داد و در مقابل تعداد دانه در بوته بیشترین تغییرات (۷۱۱/۸۴) را به خود اختصاص داد. برخی محققین معتقدند که تعداد دانه در غلاف جزء پایدارتر عملکرد است و تغییرات کمتری دارد (۴۱). ژنوتیپ‌های مورد بررسی از نظر عملکرد دانه در بوته تنوع زیادی نشان دادند که این امر می‌تواند ناشی از تفاوت در

جدول ۱- پارامترهای آماری صفات مورد بررسی در ۱۴۲ ژنوتیپ لوبیا

Table 1. Statistical parameters of traits in 142 common bean genotypes

صفه	دامنه	کمترین	بیشترین	میانگین	انحراف استاندارد	واریانس
تعداد روز تا ظهور برگ‌های اولیه	۴	۱۵	۱۹	۱۷/۹	۰/۸۶	۰/۷۴
تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول	۴	۱۸	۲۲	۲۰/۱	۰/۸۲	۰/۶۸
تعداد روز تا ظهور سه برگچه سوم	۴	۲۶	۳۰	۲۸/۳	۰/۸۴	۰/۷۰
تعداد روز تا آغاز گلدهی	۲۱	۳۳	۵۴	۴۱/۶	۴/۴۱	۱۹/۴۹
تعداد روز تا گلدهی	۳۷	۴۶	۸۳	۵۴/۲	۵/۷۹	۳۳/۵۲
تعداد روز تا تشکیل غلاف	۳۷	۵۱	۸۸	۶۱/۱	۶/۷۹	۴۶/۰۱
تعداد روز تا پرشدن غلاف	۴۱	۸۲	۱۳۳	۹۵/۴	۷/۰۵	۴۹/۷۲
دوره پرشدن دانه (روز)	۲۸	۱۶	۵۴	۳۴/۳	۴/۵۵	۲۰/۶۶
تعداد روز تا رسیدن دانه	۳۳	۹۵	۱۲۸	۱۰۲/۹	۶/۱۴	۳۷/۶۳
ارتفاع بوته (سانتی‌متر)	۸۸	۳۰	۱۱۸	۵۴/۲	۱۷/۲۸	۳۰۱/۹۸
تعداد شاخه فرعی	۷/۶	۳	۱۰/۶	۵/۷	۱/۴۲	۲/۰۲
تعداد غلاف در بوته	۴۲/۶	۶	۴۸/۶	۱۵/۶	۶/۱۰	۳۷/۱۷
تعداد دانه در غلاف	۳/۷	۲/۷	۶/۴	۴/۴	۰/۷۹	۰/۶۲
تعداد دانه در بوته	۱۷۵	۲۴	۱۹۹	۶۷/۵	۲۶/۶۸	۷۱۱/۸۴
وزن صد دانه (گرم)	۴۴	۳۲/۶	۷۶/۶	۴۶/۳	۶/۵۵	۴۲/۸۶
طول غلاف (سانتی‌متر)	۱۰/۹	۷/۲	۱۸/۱	۱۱/۹	۱/۴۳	۲/۰۶
عملکرد بوته (گرم)	۳۰/۶	۵/۴	۳۶	۱۷/۸	۶/۹۹	۴۸/۸۳
بازارپسندی دانه	۴	۱	۵	۲/۲	۰/۶۶	۰/۴۴
تیپ بوته	۲	۱	۳	۱/۲	۰/۵۴	۰/۳۰

تجزیه علیت

با توجه به نتایج رگرسیون گام‌به‌گام، صفات وارد شده به مدل رگرسیونی مورد تجزیه علیت قرار گرفتند. عملکرد دانه به‌عنوان متغیر وابسته و سایر صفات به‌عنوان متغیرهای مستقل قرار گرفتند. نتایج تجزیه علیت (جدول ۴) بیانگر اثرات مستقیم بالای صفت تیپ بوته می‌باشد که دارای اثر مستقیم معنی‌دار و منفی ($-۰/۳۳۸$) بر عملکرد دانه در بوته است. پس از تیپ بوته، صفات تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول و بازارپسندی دانه به‌ترتیب اثرات مستقیم معنی‌داری بر عملکرد بوته داشتند. با توجه به اثرات مستقیم موجود، می‌توان این صفات را جهت برنامه‌های اصلاحی پیشنهاد داد.

را بر عملکرد دانه داشتند. در بررسی ۲۵۰ نمونه از کلکسیون لوبیا قرمز بانک ژن گیاهی ملی ایران از لحاظ صفات مختلف با انجام تجزیه رگرسیون مشاهده شد که صفات وزن صد دانه، تعداد غلاف در بوته و تعداد دانه در غلاف ۹۷/۷ درصد از تغییرات عملکرد دانه تک‌بوته را توجیه کرده و بیشترین اثر مستقیم را بر آن داشتند (۳۱). در مطالعه دیگری، روابط میان صفات مورفولوژیک در ۱۲۱ ژنوتیپ لوبیا سفید، قرمز و چیتی بررسی شد. برمبنای نتایج رگرسیون مرحله‌ای، تعداد غلاف در ساقه‌های فرعی مهم‌ترین جزء مؤثر در تغییرات عملکرد بود و تعداد غلاف در ساقه اصلی، وزن صد دانه و تعداد دانه در غلاف در رتبه‌های بعدی قرار داشتند (۱۰).

جدول ۲- همبستگی ساده بین صفات در ژنوتیپ‌های لوبیا

Table 2. Simple correlation between traits in common bean genotypes

صفت	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	
۷۲-۱	-																			
۷۳-۲	۰۰۰۰۰۰۰۰	-																		
۷۴-۳	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-																	
۷۵-۴	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-																
۷۶-۵	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-															
۷۷-۶	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-														
۷۸-۷	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-													
۷۹-۸	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-												
۸۰-۹	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-											
۸۱-۱۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-										
۸۲-۱۱	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-									
۸۳-۱۲	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-								
۸۴-۱۳	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-							
۸۵-۱۴	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-						
۸۶-۱۵	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-					
۸۷-۱۶	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-				
۸۸-۱۷	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-			
۸۹-۱۸	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-		
۹۰-۱۹	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	۰۰۰۰۰۰۰۰	-	

** و *: به ترتیب معنی‌دار در سطح احتمال ۱٪ و ۵٪.

حاضر، در تحقیقی بر ۵۰۰ نمونه لوبیا سفید از بانک ژن گیاهی ملی ایران و با انجام تجزیه رگرسیون گام‌به‌گام و تجزیه علیت مشخص شد که صفات تعداد غلاف در بوته، وزن صد دانه و تعداد بذر در بوته، بیشترین تأثیر را بر عملکرد دانه تک‌بوته داشتند (۱۴).

به‌طور کلی، طبق نتایج تجزیه علیت می‌توان عنوان کرد که صفات تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف و دوره پرشدن دانه مؤثرترین عامل مستقیم تغییرات عملکرد دانه می‌باشند. تأثیر غیرمستقیم تیپ بوته بر عملکرد از طریق دوره پرشدن دانه نسبت به سایر اثرات غیرمستقیم بیشتر بود. در تطابق با نتیجه

جدول ۳- تجزیه رگرسیون گام‌به‌گام

Table 3. Stepwise regression to determine contribution of traits in the plant yield changes

F	خطای استاندارد	R ² adj	R ²	R	صفت وارد شده به مدل
۱۶/۷۶۴**	۶/۶۲۷۳	۰/۱۰۱	۰/۱۰۷	۰/۳۲۷	تیپ بوته
۱۱/۸۱۴**	۶/۵۰۶۷	۰/۱۳۳	۰/۱۴۵	۰/۳۸۱	تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف
۱۰/۷۳۷**	۶/۳۶۰۲	۰/۱۷۲	۰/۱۸۹	۰/۴۳۵	تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه
۱۰/۱۱۹**	۶/۲۲۸۶	۰/۲۰۶	۰/۲۲۸	۰/۴۷۸	تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول (V ₃)
۹/۱۳۹**	۶/۱۵۵۹	۰/۲۲۴	۰/۲۵۱	۰/۵۰۱	تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول (V ₃)، بازارپسندی دانه

(۳۷). در مطالعه‌ای دیگر با استفاده از تجزیه علیت نشان داده شد که تعداد غلاف در بوته بیشترین اثر مستقیم را روی عملکرد داشت و پس از آن ارتفاع بوته، تعداد شاخه در بوته و تعداد روز تا ۵۰٪ گلدهی قرار گرفتند (۶). همچنین در بررسی Svetleva و Dimova (۱۷) از طریق تجزیه علیت مشاهده شد که تعداد غلاف در گیاه روی وزن دانه به‌طور مستقیم و غیرمستقیم اثر زیادی دارد.

همچنین، در تحقیقات مولائی و همکاران (۲۷) تعداد دانه در غلاف بیشترین اثر مستقیم و مثبت را با عملکرد دانه داشت و این صفت به‌عنوان بهترین معیار برای انتخاب غیرمستقیم جهت افزایش عملکرد دانه معرفی گردید. مطالعه دیگری نیز به‌منظور شناسایی اثرات مستقیم و غیرمستقیم صفات بر روی عملکرد دانه انجام و مشخص شد که صفات تعداد دانه در بوته، وزن صد دانه و عملکرد بیولوژیک به‌ترتیب بیشترین اثرات مستقیم و مثبت را بر عملکرد دانه داشتند

جدول ۴- اثرات مستقیم و غیرمستقیم صفات مختلف بر عملکرد بوته ژنوتیپ‌های لوبیا

Table 4. Direct and indirect effects of different traits on plant yield of genotypes

صفت	V ₃	دوره پرشدن دانه	تعداد دانه در غلاف	تیپ بوته	بازارپسندی دانه	همبستگی با عملکرد بوته
تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول (V ₃)	-۰/۱۹۸**	-۰/۰۰۱	-۰/۰۱۱	-۰/۰۰۹	-۰/۰۰۱	-۰/۲۰۳*
دوره پرشدن دانه	-۰/۰۰۱	-۰/۲۰۳**	-۰/۰۲۰	۰/۰۲۳	-۰/۰۰۷	-۰/۱۳۶
تعداد دانه در غلاف	-۰/۰۱۱	-۰/۰۲۰	۰/۲۰۳**	-۰/۰۰۸	-۰/۰۲۸	-۰/۲۰۹*
تیپ بوته	-۰/۰۱۶	-۰/۰۵۴	۰/۰۱۴	-۰/۳۳۸**	-۰/۰۱۰	-۰/۳۲۷**
بازارپسندی دانه	-۰/۰۰۱	-۰/۰۰۶	۰/۰۲۳	-۰/۰۰۵	-۰/۱۵۵*	-۰/۲۰۰*

** و * به ترتیب معنی‌دار در سطح احتمال ۱٪ و ۵٪ اثر باقیمانده: ۰/۳۴

تجزیه به عامل‌ها

طبق آزمون‌های کایزر- میر- اولکین و کرویت بارتلت، تجزیه به عامل‌ها انجام‌پذیر بوده و به روش تجزیه به مؤلفه‌های اصلی انجام شد. نتایج تجزیه به عامل‌ها، صفات را به هفت عامل اصلی تقسیم کرد که بیش از ۷۶ درصد تغییرات کل داده‌ها را توجیه نمودند (جدول ۵). در عامل اول که ۲۱/۱۱ درصد تغییرات را توجیه کرد، صفات تعداد روز از کاشت تا آغاز گلدهی، گلدهی، تشکیل غلاف، پرشدن غلاف و دوره پرشدن دانه بیشترین تأثیر را با ضرایب مثبت داشتند. با توجه به این که این صفات جزء صفات فنولوژیکی و دوره زایشی گیاه لوبیا هستند، بنابراین این عامل را می‌توان عامل زایشی نام‌گذاری کرد. در عامل دوم که ۱۱/۶۲ درصد تغییرات را توجیه کرد، بیشترین ضرایب مثبت را صفات تعداد شاخه فرعی، تعداد غلاف در بوته و تعداد دانه در بوته داشتند. بنابراین این عامل را می‌توان عامل اجزای عملکرد نام نهاد. عامل سوم ۱۱/۱۰ درصد تغییرات را توجیه کرد. در این عامل، صفات تعداد روز از کاشت تا ظهور برگ‌های اولیه، ظهور سه

برگچه اول و ظهور سه برگچه سوم بیشترین ضرایب مثبت را نشان دادند. این عامل را می‌توان عامل رویشی گیاه نامید. عامل چهارم ۱۱/۰۸ درصد تغییرات را توجیه کرد. با توجه به ضرایب مثبت صفات ارتفاع بوته و تیپ بوته، این عامل به‌عنوان تیپ ایده‌آل یا ایدئوتیپ قابل نام‌گذاری است. عامل پنجم ۸/۵۷ درصد تغییرات را توجیه کرد. در این عامل صفات تعداد دانه در غلاف و طول غلاف بیشترین ضرایب مثبت را داشتند بنابراین می‌توان به این عامل عنوان عامل غلاف را داد. در عامل ششم که ۷/۲۴ درصد تغییرات را توجیه کرد، تنها صفت تعداد روز از کاشت تا رسیدن دانه درای بیشترین ضریب مثبت بود و می‌توان این عامل را عامل دوره رشد گیاه نام‌گذاری کرد. عامل هفتم ۶/۱۷ درصد تغییرات را توجیه کرد. در این عامل، وزن صد دانه با ضریب منفی و بازارپسندی دانه با ضریب مثبت بیشترین مقادیر را داشتند. با توجه به ارتباط مثبت وزن دانه با بازارپسندی (از نظر قیمت فروش) می‌توان به این عامل عنوان بازارپسندی دانه را داد.

جدول ۵- تجزیه به عامل‌ها با چرخش وریماکس برای ژنوتیپ‌های لوبیا

Table 5. Factor analysis using varimax rotation for common mean genotypes

واریانس مشترک	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱	صفت
۰/۷۸۹	۰/۰۳۴	-۰/۰۳۹	-۰/۰۳۹	-۰/۲۲۸	۰/۸۴۳	-۰/۰۹۰	۰/۱۱۶	تعداد روز تا ظهور برگ‌های اولیه (V ₂)
۰/۸۶۰	-۰/۰۳۵	-۰/۰۳۱	-۰/۰۲۱	۰/۰۱۸	۰/۹۲۵	-۰/۰۱۹	۰/۰۳۷	تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول (V ₃)
۰/۵۱۰	-۰/۰۲۰	۰/۱۵۰	۰/۲۸۷	۰/۱۵۹	۰/۶۰۱	-۰/۰۶۴	-۰/۱۲۰	تعداد روز تا ظهور سه برگچه سوم (V ₄)
۰/۶۲۱	-۰/۲۸۵	-۰/۰۰۲	۰/۳۳۱	۰/۱۶۹	-۰/۰۳۵	۰/۱۷۵	۰/۵۹۹	تعداد روز تا آغاز گلدهی (R ₅)
۰/۸۶۵	۰/۱۰۲	-۰/۱۷۵	-۰/۰۷۱	-۰/۰۰۶	۰/۰۵۵	-۰/۰۵۳	۰/۹۰۲	تعداد روز تا گلدهی (R ₆)
۰/۹۴۱	۰/۰۷۶	-۰/۲۸۶	-۰/۰۲۲	۰/۰۸۸	۰/۰۱۲	۰/۰۵۸	۰/۹۱۷	تعداد روز تا تشکیل غلاف (R ₇)
۰/۹۴۸	۰/۰۷۳	۰/۳۴۵	۰/۰۳۴	۰/۰۱۹	۰/۰۲۸	۰/۰۶۲	۰/۹۰۴	تعداد روز تا پرشدن غلاف (R ₈)
۰/۸۹۸	۰/۰۸۷	۰/۲۴۴	-۰/۰۲۱	۰/۰۶۷	-۰/۰۰۳	۰/۰۷۱	۰/۹۰۶	دوره پرشدن دانه
۰/۹۴۴	-۰/۰۰۲	۰/۹۶۲	۰/۰۸۵	-۰/۰۹۶	۰/۰۳۴	۰/۰۰۹	۰/۰۳۲	تعداد روز تا رسیدن دانه (R ₉)
۰/۸۴۶	۰/۰۳۳	-۰/۰۲۷	-۰/۰۲۳	۰/۸۷۳	-۰/۱۱۱	۰/۰۳۰	۰/۲۶۳	ارتفاع بوته
۰/۵۷۴	۰/۱۲۲	۰/۱۳۶	-۰/۲۶۹	-۰/۱۶۴	-۰/۱۵۳	۰/۵۸۰	۰/۲۸۵	تعداد شاخه فرعی
۰/۹۲۷	۰/۰۵۸	-۰/۰۵۱	-۰/۱۰۸	۰/۰۸۵	-۰/۰۶۵	۰/۹۴۵	۰/۰۶۵	تعداد غلاف در بوته
۰/۷۹۹	-۰/۰۷۳	۰/۰۴۷	۰/۸۸۸	۰/۰۱۳	۰/۰۴۳	۰/۰۳۱	۰/۰۲۱	تعداد دانه در غلاف
۰/۹۵۳	۰/۰۴۳	-۰/۰۲۳	۰/۲۸۹	۰/۰۶۹	-۰/۰۱۱	۰/۹۲۷	۰/۰۴۷	تعداد دانه در بوته
۰/۴۶۸	-۰/۵۳۵	۰/۰۲۵	-۰/۲۶۴	-۰/۰۸۶	۰/۲۳۶	-۰/۱۹۱	۰/۱۰۹	وزن صد دانه
۰/۵۳۰	۰/۲۳۸	۰/۰۶۷	۰/۵۷۱	-۰/۳۴۶	۰/۱۳۰	-۰/۰۷۲	۰/۰۴۱	طول غلاف
۰/۶۴۸	-۰/۴۰۸	-۰/۳۱۱	۰/۳۴۲	-۰/۴۵۸	-۰/۲۲۷	۰/۰۷۹	-۰/۰۳۶	عملکرد بوته
۰/۶۳۹	۰/۶۷۶	-۰/۰۰۲	-۰/۰۷۵	۰/۰۰۰	۰/۱۰۳	۰/۰۹۴	۰/۳۹۷	بازارپسندی دانه
۰/۸۵۶	۰/۰۱۲	-۰/۰۹۸	-۰/۰۵۲	۰/۹۱۷	۰/۰۱۴	-۰/۰۳۴	-۰/۰۳۷	تیپ بوته
-	۱/۱۷۳	۱/۳۷۷	۱/۶۲۹	۲/۱۰۵	۲/۱۱۰	۲/۲۰۹	۴/۰۱۲	مقادیر ویژه
-	۶/۱۷۴	۷/۳۴۶	۸/۵۷۵	۱۱/۰۸۰	۱۱/۱۰۶	۱۱/۶۲۶	۲۱/۱۱۷	درصد واریانس
-	۷۶/۹۲۴	۷۰/۷۵۰	۶۲/۵۰۴	۵۴/۹۲۹	۴۲/۸۴۸	۳۲/۷۴۳	۲۱/۱۱۷	درصد واریانس تجمعی

ژنوتیپ‌ها از نظر کلیه مراحل رشدی، دوره پرشدن دانه، عملکرد و اجزای عملکرد تفاوت زیادی نشان دادند. صفت تعداد دانه در بوته در بین صفات مورد بررسی، بیشترین تغییرات فنوتیپی را داشت و پس از آن، صفت ارتفاع بوته قرار گرفت. در تجزیه رگرسیون گام‌به‌گام، پنج صفت وارد مدل شد که به ترتیب شامل تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف، دوره پرشدن دانه، تعداد روز تا ظهور سه برگچه اول (V₃) و بازارپسندی دانه بود. نتایج تجزیه علیت بیانگر اثرات مستقیم بالای صفت تیپ بوته بر عملکرد دانه بود. به‌طور کلی، طبق نتایج تجزیه علیت صفات تیپ بوته، تعداد دانه در غلاف و دوره پرشدن دانه مؤثرترین عوامل مستقیم تغییرات عملکرد دانه بوده و می‌توان آنها را جهت برنامه‌های اصلاحی پیشنهاد داد. نتایج تجزیه به عامل‌ها، صفات را به هفت عامل اصلی تقسیم کرد که بیش از ۷۶ درصد تغییرات کل داده‌ها را توجیه نمودند. عامل‌ها به ترتیب عامل زایشی، عامل اجزای عملکرد، عامل رویشی، عامل تیپ ایده‌آل یا ایدئوتیپ، عامل غلاف، عامل دوره رشد و عامل بازارپسندی دانه نام‌گذاری شدند.

در مطالعه اسدی و همکاران (۷)، تجزیه عامل ۱۷ صفت مورد بررسی منجر به شناسایی پنج عامل اصلی شد که در مجموع ۷۴/۴ درصد از کل تغییرات را توجیه کردند. عامل‌های اول، دوم و سوم به ترتیب فنولوژی، ایدئوتیپ و وزن دانه نام‌گذاری شدند. مطابق با آزمایش حاضر، در پژوهشی برای بررسی صفات مورفولوژیک و اجزای عملکرد در ژنوتیپ‌های رشد محدود و نامحدود لوبیا از تجزیه به عامل‌ها به روش مؤلفه‌های اصلی و دوران وریماکس استفاده شد. سه عامل به ترتیب ۳۱/۳۱، ۳۱ و ۱۴/۸ درصد و جمعاً بیش از ۷۷ درصد از کل تنوع را توجیه کردند. وزن دانه، وزن غلاف، قطر غلاف، عرض غلاف، طول غلاف و طول میانگرمه‌های پایینی بارهای عاملی مثبت و بزرگی در عامل اول داشتند که عامل وزن یا اندازه نام گرفت (۱۶). Acquach و همکاران (۴) نیز در روش انتخاب دوره‌ای فنوتیپی در لوبیا از تجزیه به عامل‌ها استفاده کردند و نتیجه گرفتند که پنج عامل اول ۷۰ درصد تنوع را توجیه کرد. همچنین صفاپور و همکاران (۳۴) نیز از طریق تجزیه به عامل‌ها در ژنوتیپ‌های لوبیا سفید، شش عامل را شناسایی کردند که بیش از ۸۰ درصد تغییرات را توجیه کردند.

منابع

1. Abebe, A., M.A. Brick and R.A. Kirkby. 1998. Comparison of selection indices to identify productive dry bean lines under diverse environmental conditions. *Field Crops Research*, 58: 15-23.
2. Acosta-Diaz, E., J.A. Acosta-Gallegos, C. Trejo-Lopez, J.S. Padilla-Ramirez and D. Amador-Ramirez. 2009. Adaptation traits in dry bean cultivars grown under drought stress. *AgriculturaTecnicaMexica*, 35: 419-428.
3. Acosta-Gallegos, J.A. and J.W. White. 1995. Phenological plasticity as an adaptation by common bean to rainfed environments. *Crop Science*, 35: 199-204.
4. Acquach, G.M., W. Adams and J.D. Kelly. 1992. A factor analysis of plant variables associated with architecture and seed size in dry bean. *Euphytica*, 60: 171-177.
5. Amini, A., M.R. Ghannadha and S. Abdemishani. 2000. Factor analysis for morphological and phenological traits in common bean. *Seed and Plant Journal*, 16: 210-225 (In Persian).
6. Arya, P.S., A. Rana and A. Rana. 1999. Study of direct and indirect influence of some yield traits on green pod yield in French bean (*Phaseolus vulgaris* L.). *Advanced Horticulture and Forestry*, 6: 99-106.
7. Asadi, B., H.R. Dorri, and S. Vaezi. 2005. Study of genetic diversity of bean (*Phaseolus vulgaris* L.) genotypes by multivariate analysis methods. 1th Iranian Pulse Crops Symposium, 20-21 pp.
8. Austin, R.B. 1994. Plant breeding opportunities. In: *Physiology and determination of crop yield*. American Society of Agronomy, 567-586 pp..
9. Awan, F.K., M.Y. Khurshid, O. Afzal, M. Ahmed and A.N. Chaudhry. 2014. Agro-morphological evaluation of some exotic common bean (*Phaseolus vulgaris* L.) genotypes under rainfed conditions of Islamabad, Pakistan. *Pakistan Journal of Botany*, 46: 259-264.
10. Azizi, F., A. Rezaei and S.A.M. MirmohammadiMaybodi. 2001. Genetic and phenotypic variability and factor analysis for morphological traits in genotypes of common bean (*Phaseolus vulgaris* L.). *Journal of Science and Technology of Agriculture and Natural Resources-Water and Soil Science*, 5: 127-141 (In Persian).
11. Board, J.E. and B.G. Harville. 1998. Late-planted soybean yield response to reproductive source/sink stress. *Crop Science*, 38: 763-771.
12. Chiorato, A.F., S.A.M. Carbonell, L.L. Benchimo, M.B. Chiavegato, L.A. dos Santos Dias and C.A. Colombo. 2007. Genetic diversity in common bean accessions evaluated by means of morpho-agronomical and RAPD data. *ScienciaAgricultura*, 64: 256-262.
13. Chiorato, A.F., S.A.M. Carbonell, C.A. Colombo, L.A.S. Dias and M.F. Ito. 2005. Genetic diversity of common beans accessions in the germplasm bank of the InstitutoAgrônômico- IAC. *Crop Breeding Applied Biotechnology*, 5: 1-9.
14. Dargahi, H.R., S. Vaezi, M. Omid and M.J. Aghaei. 2008. An evaluation of the diversity in morphological traits and an identification of the relationships among these traits of white common bean collected in national plant gene bank of Iran. *Iranian Journal of Field Crops Science*, 39: 155-162 (In Persian).
15. de Albuquerque, A.N., M.A. AparecidoBarelli, L.G. Neves, V.R. Arantes and K.L.M. da Silva. 2011. Evaluation of common bean accesses with multi-category variables. *Maringá, Brazilian Acta Scientific Agronomy*, 33: 627-632.
16. Denis, J.C. and M.W. Adams. 1978. A factor analysis of plant variables related to yield in dry beans. I: morphological traits. *Crop Science*, 18: 74-78.
17. Dimova, D. and D. Svetleva. 1992. Inheritance and correlation of some quantitative characters of bean in relation with the enhancement of selection effectiveness. *Genetika*, 25: 117-123.
18. Egli, D.B. 1998. *Seed biology and the yield of grain crops*. CAB International, 178 pp.
19. Fageria, N.K. and A.B. Santos. 2008. Yield physiology of dry bean. *Journal of Plant Nutrition*, 31: 983-1004.
20. Farshadfar, E. 1997. *Breeding methodology*. University of Kermanshah, 616 pp.
21. Ghanbari, A.A. 2012. *Physiological responses of common bean genotypes under contrasting moisture regimes*. PhD Thesis, University of Tabriz, 133 pp.
22. GoncalvesCeolin, A.C., M.C. Goncalves-Vidigal, P. SoaresVidigalFilho, M. ViniciusKvitschalm, A. Gonela and C. Alberto Scapim. 2007. Genetic divergence of the common bean (*Phaseolus vulgaris* L.) group Carioca using morpho-agronomic traits by multivariate analysis. *Hereditas*, 144: 1-9.
23. Keshavarznia, R., B. MohammadiNargesi and A. Abbasi. 2013. The study of genetic variation of bean (*Phaseolus vulgaris* L.) based on morphological traits under normal and stress conditions. *Iranian Journal of Field Crops Science*, 44: 305-315 (In Persian).
24. Khandani S., G. Mohammadinejad and B. Nakhoda. 2017. Relationships between important agronomic and phenological traits in inbred lines from the crosses Roshan × Sabalan in bread wheat. *Journal of Crop Breeding*, 9: 10-17 (In Persian).
25. Krause, W., R. Rodrigues, L.S.A. Gonçalves, F.V.B. Neto and N.R. Leal. 2009. Genetic divergence in snap bean based on agronomic traits and resistance to bacterial wilt. *Crop Breeding and Applied Biotechnology*, 9: 246-252.
26. Mavromatis, A.G., I.S. Arvanitoyannis, A.E. Korkovelos, A. Giakountis, V.A. Chatzitheodorou and C.K. Goulas. 2010. Genetic diversity among common bean (*Phaseolus vulgaris* L.) Greek landraces and commercial cultivars: nutritional components, RAPD and morphological markers. *Spanish Journal of Agricultural Ressearch*, 8: 986-994.
27. Molaei, A., H. GhaffariKhaligh and H. Bagheri. 2005. A correlation and path coefficient analysis between seed yield and its components in common bean. 1th Iranian Pulse Crops Symposium, November 20-21. Ferdowsi University, Mashhad, 704 pp.

28. Nunez Barrios, A., G. Hoogenboom and D.S. Nesmith. 2005. Drought stress and distribution of vegetative and reproductive traits of a bean cultivar. *Scientific Agriculture*, 62: 18-22.
29. Papa, R., J. Acosta, A. Delgado-Salinas and P. Gepts. 2005. A genome-wide analysis of differentiation between wild and domesticated *Phaseolus vulgaris* from Mesoamerica. *Theoretical Applied Genetics*, 111: 1147-1158.
30. Prasad, P.V.V., S.A. Staggenborg and Z. Ristic. 2008. Impacts of drought and/or heat stress on physiological, developmental, growth, and yield processes of crop plants. In: Segoe, S. (ed.). *Response of crops to limited water: Understanding and modeling water stress effects on plant growth processes*, 301-355 pp.
31. RahimiChegeni, A., M.R. Bihamta and M. Khodarahmi. 2017. Evaluation of different characteristics of wheat genotypes under drought stress using multivariate statistical. *Journal of Crop Breeding*, 9: 147-155 (In Persian).
32. RahnamaieTak, A., S. Vaezi, J. Mozafari and A.A. ShahnejatBushehri. 2007. Study on correlation and path analysis for seed yield per plant and its dependent traits in red bean (*Phaseolus vulgaris* L.). *Pajouhesh&Sazandegi*, 76: 80-88 (In Persian).
33. Rosales-Serna, R., J. Kohashi-Shibata, J.A. Acosta-Gallegos, C. Trejo-Lopez, J. Ortiz-Cereceres and J.D. Kelly. 2004. Biomass distribution, maturity acceleration and yield in drought-stressed common bean cultivars. *Field Crops Research*, 85: 203-211.
34. Safapour, M., S. Khagani, M. Amirabadi, M. Teymouri and M.K. Bazyan. 2009. Statistical analysis of the effect of water stress on phenological and agronomical traits of white bean genotypes. *The New Agricultural Findings*, 4: 367-378 (In Persian).
35. SanjeevDeshpand, K., B.R. Patil, P.M. Salimath, J.M. Nidagundi and S. Karthigeyan. 2010. Evaluation of native and collected germplasm for earliness seed traits and resistance to rust, CMV and leaf spot in cowpea [*Vignaunguiculata* (L.) Walp]. *Electronic Journal of Plant Breeding*, 1: 384-392.
36. Scully, B.T. and D.H. Wallace. 1990. Variation in and relationship of biomass, growth rate, harvest index, and phenology to yield of common bean. *Journal of American Society and Horticultural Science*, 115: 218-225.
37. Soghani, M., S. Vaezi and S.H. Sabbaghpour. 2010. Study on correlation and path analysis for seed yield and its dependent traits in white bean genotypes (*Phaseolus vulgaris* L.). *Agronomy and Plant Breeding Journal*, 6: 27-36 (In Persian).
38. Teran, H. and S.P. Singh. 2002. Comparison of sources and lines selected for drought resistance in common bean. *Crop Science*, 42: 64-70.
39. Van Schoonhoven, A. and O. Voysest. 1991. *Common beans: Research for crop improvement*. CAB International, Wallingford, 980 pp.
40. Vasi, M., J. Gvozdanovi-Varga and J. Ervenski. 2008. Divergence in the dry bean collection by principal component analysis (PCA). *Genetika*, 40: 23 -30.
41. Xia, M.Z. 1997. Effect of soil drought during the generative development phase on seed yield and nutrient uptake of faba bean (*Viciafaba*L.). *Australian Journal of Agricultural Research*, 48: 447-451.

Identification of Effective Traits on the Yield in bean Genotypes using Multivariate Statistical Methods

Ali Asghar Ghanbari¹, Hamid Mozafari² and Hossein Hassanpour Darvishi³

1- Agronomy Dept., Shahr-e-Qods Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

2- Agronomy Dept., Shahr-e-Qods Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
(Corresponding author: Mozafarihamid@yahoo.com)

3- Water Engineering Dept., Shahr-e-Qods Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran

Received: December 28, 2015 Accepted: April 9, 2016

Abstract

To investigate some quantitative and qualitative traits of genotypes a field study was performed as augmented experiment consisting four checks (Sadri, Koosha, KS21676 and KS21682) and 138 genotypes. Vegetative, morphological and agronomical characteristics as well as traits related to pod and seed were studied. Statistical analysis showed that number of seeds per plant and plant height had the greatest variations. Genotypes had significant differences in all growth stages, yield and yield components. Correlation analysis revealed that five traits including days to emergence of the first trifoliolate leaf (V_3), plant height, plant type, seeds per pod and grain marketing were significantly correlated with grain yield. Five traits entered into the model based on stepwise regression analysis that were plant type, seeds per pod, grain filling duration (GFD), V_3 and grain marketing. Path analysis results indicated a high direct effect of plant type on grain yield. Due to available direct effects, it was recommended seeds per pod, GFD, V_3 and grain marketing for breeding programs. Overall, due to path analysis results, can be said that the characteristics plant type, seeds per pod and GFD were the most effective direct factors in grain yield variations. Factor analysis using principal component method showed that seven main factors explained more than 76% of the total variation.

Keywords: Factor analysis, Grain filling duration, Path analysis, *Phaseolus vulgaris*, Plant type